

ד. מקרי העולם הזה לעזור או לעיכוב להשגת השלמות

ואמנם, עוד סיבה אחרת נמצאת להם, על פי דרכי המשפט והגמול⁵¹. והוא כי הנה גזר השופט העליון, שמתולדת מעשה האדם עצמו⁵² יהיה היעזור⁵³ ממנו יתברך שמו להקל לו השגת שלמותו והצילו מן המכשולים, כעניין שנאמר (ש"א ב,ט): "וְגִלְיָהּ חִסְדֵּיךָ יִשְׁמֶר".

ואולם ודאי שגם בזה מדרגות מדרגות יש, כי ימצא אחד ששורת הדין תיתן כפי מעשיו שכבר עשה, שיעזרהו הבורא יתברך שמו עזר מעט. ואחר, שדינו יהיה שיעזרהו עזר יותר גדול, ויקל עליו השגת השלמות קלות רב. ואחר, שיהיה ראוי להעזר עזר יותר גדול.

וכן בהפך, כבר ימצא מי שכפי הדין יהיה ראוי שלא יעזרהו מן השמים, אך לא יקשו עליו השגת השלמות. ואחר, שמשפטו יצא שירבו לו העיכובים, ויצטרך לו חוזק גדול ועמל רב עד שישגנו⁵⁴. ואחר, שהוא הרשע הגמור, שיסתמו בפניו כל דרכי התיקון וידחה ברעתו⁵⁵.

ויש בכל הדברים האלה פרטי פרטים רבים מאוד⁵⁶.

והנה נמצא⁵⁷ שאפשר יזכה האדם (=הצדיק) ויוגזרו עליו הצלחות בעולם הזה לסייעו בעבודתו, למען יהיה נקל לו השיגו את השלמות המבוקש, ולא ימצאו לו עיכובים. ואפשר שיהיה נגזר עליו כפי מעשיו (הטובים) הפסדים וצרות, שיעמדו כחומה לפניו

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 51 אין הכוונה כאן לעונש או לשכר על המעשים, אלא על תוצאה נלווית ממעשיו של האדם, כדי להתקדם בניסיון שהוא מתמודד עמו.
- 52 והוא מה שאמרו (אבות ד,ב): "שכר מצווה - מצווה, ושכר עברה - עברה" - היינו שמצד האדם עצמו כל מצווה שעושה דוחפת אותו ומקדמת אותו ליעודו. וכן אמרו (שבת קד,א): "אמר ריש לקיש: מאי דכתיב: 'אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן?' בא ליטמא - פותחין לו, בא ליטהר - מסייעים אותו". וזה מצד ההשגחה האלוהית, כמו שגם ביאר הרמב"ם בהל' תשובה פרק ט.
- 53 כל דרכי ההקלה והקושי אינן על ידי התערבות בחופש הבחירה, אלא על ידי סביבה חיצונית המקשה או מקלה על האדם להשיג את השלמות ולהגיע למיצוי שליחותו.
- 54 עיין ברמב"ם הל' תשובה פרק ד, בכ"ד חטאים המעכבים את התשובה.
- 55 עיין ברמב"ם הל' תשובה פרק ו, שיש חטאים גדולים שהעונש עליהם שנסתמות בפני החוטא דרכי התשובה כדי שיאבד בחטאים שעשה.
- ולכאורה יש לשאול: מי ישלים את התיקון שנשמה זו היתה צריכה לתקן? בספר דעת תבונות סי' מ מבאר הרמח"ל שהתיקון של היחוד יכול להיעשות או על ידי גילוי האמונה של הצדיקים, או על ידי כפירת הרשעים וכליונם - שאז הכליון שלהם מגלה את היחוד. נמצא שהתיקון יעשה על כל פנים, או בבחינת זכו או בבחינת לא זכו. עוד עיין בדברי הראי"ה בשמונה קבצים ו,רא, ז,קפב, שביאר שעל ידי שאובד - מתכלה הרע ממנו ויש אפשרות של חידוש ועלייה ותיקון.
- 56 עיין העמק דבר לבראשית יט,א בהרחב דבר.
- 57 הרמח"ל בא להדגיש כאן שה"עזר" אינו דווקא בהצלחות בעולם הזה, כמו שמבאר והולך.

ויפסיקו בינו ובין השלמות, עד שיצטרך לו יותר עמל ויותר טורח לבקוע את המחיצה ההיא, ולהתאמץ עם כל טרדותיו להיות משיג את שלמותו על כל פנים⁵⁸.
 והפך זה - לרשע, אפשר שיוגזרו עליו הצלחות, לפתוח לפניו פתח האברון שידחה בו. ואפשר שיוגזרו עליו צרות, למנוע אותו מן הרשע שהיה בדעתו לעשות. וזה יקרה, כשידע המנהיג העליון (=הקב"ה) שאין ראוי לאותו הרשע שיעשה, מטעם מה⁵⁹. והוא מה שהיה דוד מתפלל: "אֵל תִּתֶן ה' מֵאֹיֵי רָשָׁע זָמְמוּ אֶל תִּפְקֶן" (תהלים קמ,ט).

הערות - ילמד ענויים דרכו

58 במבט ראשוני אין זה מובן כיצד בזכות מעשיו של האדם הוא "זוכה" לקשיים גדולים יותר בדרך לשלמותו. אולם אם מבינים ששלמותו של האדם אינה ריבוי מצוות שיעשה אלא השלמת עניינו ושליחותו, דווקא העמדת קשיים וניסיונות שהקב"ה יודע שהוא מסוגל לעמוד בהם - היא המקדמת את הצדיק אל שלמותו. אברהם אבינו, לדוגמה, היה צריך להיות עמוד האמונה בעולם, ונתנסה בעשרה ניסיונות לשם כך, וכל זה כדי להעמידו ביראת ה'. במקביל לכך ה' עזר לו והצילו מנמרוד ומארבעת המלכים ומפרעה ומאבימלך. הרי שמצד אחד עזרו, ומצד שני הקשה עליו. וכן אמרו חז"ל בבראשית רבה (לב,ג): "כתיב: 'ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו' - אמר רבי יונתן: היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרועים, שאינו מספיק לקוש עליהם אחת עד שהוא שוברם, ומי הוא בודק? בקנקנים יפים, אפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינם נשברים. כך אין הקדוש ברוך הוא מנסה את הרשעים, אלא את הצדיקים... אמר רבי יוסי בן חנינה: הפשתי הוזה, בשעה שהוא יודע שהפשטן שלו יפה - כל שהוא כותשה היא משתבחת וכל זמן שהוא מקיש עליה היא משתמנת. ובשעה שהוא יודע שהפשטן שלו רעה - אינו מספיק לקוש עליה אחת עד שהיא פוקעת. כך אין הקדוש ברוך הוא מנסה את הרשעים, אלא את הצדיקים, שנאמר: 'ה' צדיק יבחן'. א"ר אלעזר: משל לבעל הבית שהיה לו ב' פרות: אחת כוחה יפה, ואחת כוחה רע. על מי הוא נתן את העול? לא על זאת שכוחה יפה? כך הקדוש ברוך הוא מנסה את הצדיקים שנאמר: 'ה' צדיק יבחן'".
 וכן כתב הרמח"ל בקלח פתחי חכמה מט, ד: "עבודת בני האדם הוא לגלות יחודו זה, וכשמתגלה - מתגלה על ידי האמונה החזקה של ישראל המאמינים ביחודו, ומתחזקים בזה בתוקף הצרות".
 וכך הסביר הרמב"ם (מו"נ ג,כג) את תשובת הקב"ה לאיוב, שטעותו היתה שהמושגים "טובה" ורעה" היו אצלו בתפיסה חומרית, וממילא כליוי הממון והבנים הוא רעה. אך אחר שהתעלה להשיג שהעיקר הוא הדבקות בה', הבין שכל אלו אינם רעים באמת, אם הם קידמו לידיעת ה' והדבקות בו: "דעתו של איוב היתה אפוא שהדבר הזה הוא ראייה שצדיק ורשע שווים לפניו יתעלה מתוך שהוא מזלזל במין האנושי ומפקיר אותו... הוא אמר מה שאמר כל זמן שלא היתה לו ידיעה ולא ידע את האלוה אלא על פי המסורת, כמו שיודעים אותה המון בני התורה. אבל כאשר ידע את האל בידיעה ודאית, הודה שהאושר האמיתי, שהוא הכרת האלוה, מובטח לכל מי שמכיר אותו, ושום פגע מן הפגעים האלה כולם לא יעכיר לאדם את האושר הזה. רק כל זמן שלא ידע את האל מתוך מסורות ולא בדרך העיון, דימה איוב שמיני האושר המדומים האלה, כגון בריאות, עושר וילדים, הם התכלית..."
 זה עומק התשובה על מה שהקשו על הרמב"ם בהל' תשובה פרק ט, כיצד אפשר לומר שהקב"ה מסייע בידי מי שעושה מצוות ורודף אחרי החכמה בנתינת טובות העולם הזה, הרי היו צדיקים רבים שעברו את ה' והיו חסרי כל? והתשובה - "טובה" היא מה שמקדם את האדם בעבודת ה', ו"רעה" היא מה שמרחיק אותו ממנה. וכן כתב הרמח"ל לקמן בפרק ח ד"ה כי הנה המצב הטוב.
 נמצא שכדי שהצדיק ימלא את שליחותו, לפעמים צריך להקל עליו כדי "להריץ אותו קדימה", ולפעמים צריך להקשות עליו כדי שיעמיק את הנקודה שהוא מתמודד איתה.
 הוא עניין הנהגת היחוד. 59

מסלול 1: יום ב, כט אייר	מסלול 3: יום ד, כח אייר
מסלול 2: יום ג, כט אייר	מסלול 4: יום ה, כז אייר

ואמנם הנה הוא יתברך שמו עושה כל העניינים האלה בחכמתו הנפלאה, הכל כפי מה שראוי לטובת כלל בריותיו כמ"ש.

הגמול - כל אחד לפי עמלו

והוא דן את הבריות (כדי לגמול להם על מעשיהם) בכל מצביהם, כפי מה שהם באמת. פירוש - כי הנה אינו דומה מי שהוא במצב הרווח ומתרושל מעבודתו, ומי שהוא במצב הדוחק ונטרד בלחצו ולא ישלים את חוקו⁶⁰. והנה דינם לא יהיה שווה, אלא יודן כל אחד כפי מה שהוא באמת: אם שוגג ואם מזיד, אם אנוס ואם פועל ברצונו. והוא יתברך שמו יודע אמייתת כל הדברים, המעשים והמחשבות, ודן אותם לאמייתם.

ה. יסורין לעורר לתשובה

ואולם מן השורש הזה (=העזרה למקיים המצוות) יצא עוד ענף אחד בעניין היסורין. כי עוד אפשר שיהיה אדם צדיק ובידו חטאים, או בינוני ושקול במעשיו, ותהיה הגזרה עליו שיעוררוהו לתשובה, והנה אז ייסרוהו מן השמים כדי שישים אל לבו ויפשפש במעשיו. ואמנם אין היסורין האלה ממין יסורי הכפרה⁶¹ שזכרנו למעלה (בפרק ב), שתכליתם למרק העוונות בעולם הזה, אבל יסורין אלה - יסורי הערה הם, להעיר הלב לתשובה⁶².

כי אולם לא נבראו העונשים אלא בהעדר התשובה⁶³. אבל הנרצה לפניו יתברך שמו

הערות - ילמד ענוים דרכו

60 כמו שאמרו בקידושין מ, א שהקב"ה "מצרף מחשבה טובה למעשה", והאדם נמדד לא רק לפי מעשיו בפועל אלא גם לפי מחשבותיו ורצונותיו. ועוד אמרו באבות ה, ג: "לפום צערא אגרא".

61 בגמרא בברכות ה, א-ב ישנם שלושה מושגים: יסורים הבאים לעורר את האדם לפשפוש במעשיו ולתשובה, יסורים של כפרה ויסורים של אהבה. הרמב"ן בשער הגמול פירש שכולם הם לכפרת עוונות. הרמח"ל כאן, לעומת זאת, מחלק ביניהם: יש יסורים הבאים לכפר על מיעוט חטאים (=לעיל בפרק ב); יש יסורים הבאים לעורר לתשובה; ויש יסורים הבאים לניסיון ולהגברת השכר - יסורים של אהבה (עיינין רש"י שם. ומה שדחה הרמב"ם במו"נ את העניין הזה, הוא רק על צד הפירוש האיטלמי שהקב"ה מייסר את האדם סתם ואח"כ מפצה אותו בשכר. אבל שהאדם יתמודד ויקבל על זה שכר, כן מבואר ברמב"ם עצמו בהקדמה לאבות, פרק 1).

62 ברכות ה, א: "אמר רבא ואיתימא רב חסדא: אם רואה אדם שיסורין באין עליו - יפשפש במעשיו, שנאמר: 'נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'''. פשפש ולא מצא - יתלה בביטול תורה, שנאמר: 'אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו'".

האמוראים ניסו להבחין בין סוגי היסורים השונים. הטעם הוא שיסורים לתשובה מטרדם לא יקבלם באהבה אלא יפשפש במעשיו ויתעורר מהם לשינוי. ואילו יסורים של אהבה - עיקר העבודה היא לקבלם בשמחה. וכבר בא שם הסיפור על רב הונא שחשב שלא באו יסורים הללו אלא לאהבה וקיבלם באהבה ולא פשפש במעשיו. מחשש זה ביטל הרמב"ן את אפשרות היסורים להרבות בשכר, ותלה הכל בכפרה ותשובה. ועיין בהקדמתו לספר תורת האדם ובשער הגמול.

63 והתשובה - מחסד ה' כדבריו במסילת ישרים פרק ד, ועניינה - הכוח של הקדושה לחזור ולהתגבר על הס"א.

הוא שלא יחטא האדם, ואם יחטא - ישוב, ואם לא שב - כדי שלא יאבד יצטרף בעונשין.

ועל כן יבואו תחילה יסורין להערה, ואם לא יתעורר האדם בהם - אז יתייסר ביסורי המירוק. ועל עניין זה אמר אליהוא (איוב לז): "וַיִּגְלֹ אֶזְנִים לְמוֹסֵר, וַיֵּאמֶר: כִּי יִשׁוּבוּן מֵאֲוֶן".

ו. מילוי הסאה

וצריך שתדע, שגבול ניתן למרשיע עד מתי יניחוהו שיהיה מרשיע והולך בבחירתו הרעה. וכשיגיע לאותו הגבול, הנה לא ימתינו לו כלל וישמד מעל פני האדמה⁶⁴. והוא מה שקראו חז"ל: "מילוי הסאה", ומה שאמר הכתוב (איוב כ,כב): "בְּמִלְאוֹת שִׁפְכוֹן יֵצֵר לוֹ"⁶⁵.

הערות - ילמד ענוים דרכו

64 מצב זה משרת גם את הצדיק וגם את הרשע: הצדיק מתנסה באמונתו, שרואה שהשעה משחקת לרשע, ולרשע פתח פתח הרבה עד שיבוא לאובדנו ויתגלה שבאמת אין עוד מלבדו. הרי שלבסוף יתגלה היחוד והצדיקים יזכו ליהנות ממנו.

הרמח"ל בדעת תבונות סי' קסו מבאר שהיסורים הגדולים שביסורי האהבה הם התקופות שהצדיקים מתייסרים והרשעים מצליחים, בתקופה ש"השעה משחקת להם" והשגחת ה' נסתרת. צדיקים אלו מתנסים באמונה ש"אין עוד מושל מלבדו" כאשר במציאות נראה אחרת, ובוהו זוכים שגילוי היחוד יהיה על ידם. ראה בספר הכללים אות מד: "ואמנם עדיף כוחם של אלו המתקנים בדרך זה: שכמו שמה שקרה אותם אינו לפי מעשיהם כי אם לפי מציאות ההנהגה הקבועה בכלל - כך השכר לא יהיה לתת להם לבד טוב, אלא לתקן מציאות ההנהגה הכללית, ואז יהיה להם שכר כפול ומכופל, שגרמו תיקון כללי להנהגה, ותועלת לעולם כולו מכוח מעשיהם, שהנהגה הכללית נתקנה". על כן עיקר הנהגת המזל אינה אלא בדורות המסוגלים להעמיד את אמונתם בכך. ראה בספר הכללים שם: "ואמנם לא תמיד ישתמש האדון ב"ה מהנהגה אחת, אלא לפעמים ישתמש מן השכר ועונש, ולפעמים מן ההנהגה שזכרנו, והיא נקראת 'מזל', שהיא בדרך גזרה, לא לפי המעשים, וכדלקמן. והוא כשיודע שהם בני אדם גיבורים, שיכולים לעמוד בה, משתמש ממנה, והוא ענין ה' צדיק יבחן". וכן כתב בדעת תבונות סי' קע: "צריך שתדעי הקדמה עיקרית, והיא כי הנה אמרו חז"ל: 'ויהי רעב בימי דוד - עיקר אותנטיא שלו לא היה ראוי להיות בימי דוד, אלא בימי שאול, אלא על ידי שהיה שאול גרופית של שקמה גלגלו הקב"ה והביאו בימי דוד'. וכן אמרו: 'הפשתני הזה כשהוא בודק פשתנו אינו בודק אלא' וכו'. הרי לפניך שלא תמיד ישתמש האדון ב"ה מן הנהגת המזל הזה, אלא בזמן שהוא יודע שטוב להשתמש בה".

על כן בסוף הדורות רוב ההנהגה היא ב"הנהגת המזל" - כדי להביא לתיקון שלם. וכדבריו בספר הכללים אות מד: "ובאחרית הגלות הקב"ה משתמש הרוב מזאת, כי הכוונה אז לתת תיקון כללי לכל העולם. ועל כן צריך שיתנהג בהנהגת היחוד, שמן ההעלם הגדול יולד הגילוי הגדול, ויהיה שלמות ניתן לעולם". וכן כתב הרמח"ל בדעת תבונות סי' קסו שעל זה אמרו שבדור עקבתא דמשיחא חוצפא יסגי וכו'.

65 פסיקתא זוטרתא בראשית טו,טז: "כי לא שלם עוון האמורי עד הנה - שגזר עליהם הקדוש ברוך הוא לאבדם מן העולם, עדיין לא שלם הזמן עד דור רביעי, דכתיב: 'במלאת ספקו יצר לו'". רש"י שם הביא פסוק אחר: "כי לא שלם עוון האמורי - להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקדוש ברוך הוא נפרע מאומה עד שתמלא סאתה, שנאמר: 'בסאסאה בשלחה תריבנה'". אולם בחז"ל

מסלול 1: יום ב, כט אייר	מסלול 3: יום ד, כח אייר
מסלול 2: יום ג, כט אייר	מסלול 4: יום ה, כז אייר

והנה עד הזמן ההוא, אפשר שיצליח וילך - מן הטעם שזכרנו למעלה (בפרק זה⁶⁶), שהוא לפתוח לו פתח האבדון, והוא מה שכתבו ז"ל (שבת קד, א): "הבא ליטמא - פותחין לו". אך כשיגיע לאותו הגבול - כבר הגיע לאבדון ויאבד. והנה אז יחרה אף ה' בו, ותיפול עליו שואה שיושמד בה⁶⁷.

שאלות מנחות:

- ✦ העזרה לקיום מצוות נוספות - האם היא נובעת מהנהגת "המשפט" שעליה דובר בפרק הקודם, או מהנהגת "חלוקת התפקידים" שעליה דובר בפרק זה?
- ✦ האם העזרה היא התערבות בחופש הבחירה של האדם?
- ✦ האם מוכרח שהצלחות העולם הזה יסייעו לאדם לממש את תפקידו? האם מוכרח שההפסדים של ענייני עולם הזה מקשים על האדם לממש את תפקידו?
- ✦ כיצד יש בדברים אלו הסבר נוסף לשאלת "צדיק (גמור) ורע לו, רשע (גמור) וטוב לו"?
- ✦ האם התניית התורה את קבלת טובות העולם הזה בעבודת ה' "אם בחוקתי תלכו... ונתתי גשמיכם בעיתם" - היא כפשוטה?
- ✦ כיצד הענשת החוטא עד איבודו משרתת את המגמה שכל תיקוני הבריאה יעשו על ידי כלל הנשמות?
- ✦ מה החילוק בין "יסורים של אהבה" "יסורים של כפרה" ו"יסורים של הערה"?
- ✦ איך ניתן להבחין ביניהם?
- ✦ אילו יסורים צריך האדם לקבל בשמחה ואילו אמורים להפריע לו?
- ✦ מדוע על פי המגמה של פרק ב אי אפשר שינתנו "יסורי הערה" אלא רק "יסורי כפרה"?
- ✦ הסבר: יסורי הערה הם עזרה לעובד להגשים את תפקידו, ויסורי כפרה הם הכנת העובד לכניסתו לחיי עולם הבא.
- ✦ כיצד "מילוי הסאה" משרתת את המגמה שכל גדרי הטוב והרע יתבררו?

מסלול 4 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה

הערות - ילמד ענוים דרכו

- למדו מפסוק זה עניין אחר שהקב"ה מעניש מידה כנגד מידה, ודוגמה לדבר תמצא לקמן בפרק ד סעיף ה בעניין דור הפלגה.
- 66 בניגוד לפרק הקודם, ששם הרשע מקבל טובות כדי לתת לו שכרו בעולם הזה על מיעוט מצוותיו, כאן מדובר לא על "טובות" אלא על "הצלחות" שאינן אלא רעות עבורו - להביאו לאבדון. ויתכן ששתי ההנהגות באות יחד: הטובות שמקבל בזמן שהוא שהשעה משחקת לו - יש בהן גמול בהנאה וגם הכנה לכילוי הרעה שבו, בקידומו לאובדנו. כך גם לצדיק באים יסורים של כפרת עוונות יחד עם היסורים הבאים מצד הנסיונות הנובעים ממזלו, כדברי הרמח"ל בדעת תבונות סי' קע.
- 67 כתב על זה הרמח"ל בדעת תבונות שזה "דין קשה מאוד". ובאמת רצון ה' הוא שהתיקון הכללי לא יגיע על ידי מילוי סאה זה, כדבריו לעיל.

מסלול 1: יום ב, כט אייר	מסלול 3: יום ד, כח אייר
מסלול 2: יום ג, כט אייר	מסלול 4: יום ה, כז אייר